

CIVILII ȘI ARMATA ROMANĂ. *LIXAE* ȘI *CALONES*

Gabriel–Iulian Stoian

Civilians and the Roman Army. *Lixae* and *calones*

Although the Roman army is often described as a rigid structure, following strict discipline and organization, the literary sources mention different sorts of civilians, who interfere with the military life, especially *lixae* and *calones*, oftentimes mentioned together.

Regarding the first group (*lixae*), this study strives to understand their function in relation to the army. Generally, *lixae* were an etherogeneous group, gathering all sorts of people, but chiefly merchants following the army in search for profit. The epigraphic evidence presents *lixae* as being attached to different Roman units and therefore it is necessary to determine their status in relation to the soldiers and whether they could be placed among army's ranks. Another issue is represented by their social status, as both the primary sources and the related scholarship presents them as free men or servants.

Regarding the second group, *calones*, their status is undoubtedly of servile nature. Mentioned especially in relation to the baggage train, their function seems a little more complex and varied, as they freed the soldier of many of his daily duties. Excepting their logistical function, analyzing the testimonies regarding *calones* will also reveal a military role: in exceptional cases, they were used by the Roman commanders as the last reserve of the army or as maneuver troops. The size of the group is also marked by incertitude, but the most convenient figure seems to be a ratio of one *calo* for every four soldiers.

Cuvinte cheie: armată romană, civili, sclavi, *lixae*, *calones*.

Key words: Roman Army, civilians, slaves, *lixae*, *calones*.

În ciuda volumului mare de studii și articole dedicate armatei romane, există totuși o latură puțin cercetată a acesteia: cea a sclavilor militarilor și a civililor care însoțeau armata în campanii.

În domeniul organizării logistice, romanii operau o distincție clară între bagajele armatei în ansamblu (*impedimenta*) sau „trenul legionar”¹ și bagajele personale ale soldaților (*sarcinae*). Tradiția îi atribuie lui Marius înființarea acestui tren² în a cărui componență se pot surprinde, încă din timpul lui Caesar, diverse categorii de civili, îndeosebi *lixae* și *calones*, deși de multe ori în sursele narrative toate aceste categorii sunt grupate sub denumiri care desemnează întreaga colectivitate: *mancipia*³, *servitia*⁴, *pueri*⁵, *accensi*⁶, *agasones*⁷. De altfel, Flavius Iosephus afirmă că în momentul în care o legiune era în marș era urmată de bagajele sale și apoi de sclavi⁸.

¹Termen utilizat cu precădere de reprezentanții școlii anglo–americane.

²Frontinus, *Str.*, 4, 17.

³Caesar, *B. Civ.*, 3, 6; Hirtius, *B. Afr.*, 47, 3; Tacitus, *Ann.* 15, 15.

⁴Hirtius, *B. Afr.*, 85, 2; Velleius Paterculus, *Hist. Rom.*, 2, 82; SHA, *Hadr.*, 13, 7.

⁵Hirtius, *B. Afr.*, 85, 2.

⁶Titus Livius, *Ab Urbe Cond.*, 8, 8–10.

⁷Frontinus, *Str.*, 2, 4, 6.

⁸Flavius Iosephus, *B. Iud.*, 5, 49.

I. *Lixae*

În ceea ce privește primul grup (*lixae*), încă din perioada antică s-a încercat explicarea ocupației acestora pe baza etimologiei termenului care îi desemnează. Astfel, Nonius afirmă că în vechime substantivul „apă” era desemnat prin termenul de *lixa*⁹, ipoteză confirmată și de Isidor din Sevilla care îl prezintă ca fiind sinonim cu *aqua*¹⁰ și în consecință *lixae* ar fi fost cei ce aduceau apă soldaților. Această explicație etimologică este grevată însă de o doză ridicată de incertitudine, întrucât în vremea în care cei doi își redactează opera este posibil ca termenul să fi fost perceput distorsionat. Mai mult, în sursele narrative mai vechi nu apar indicii care să sprijine această conjectură. Procedând într-o manieră similară, Festus oferă două explicații diferite: *Unii spun că se numesc așa de la Lichas, deoarece acesta l-a urmat pe Hercule, alții de la „ligurrire”*¹¹. În mod evident, ambele interpretări converg spre ideea de a urma cuiva, idee preluată și de unii cercetători moderni, aceștia considerând că termenul ar deriva de la participiul lui *linquo*: *licta*, *lixae* primind probabil acest apelativ întrucât adunau bunurile ce rămâneau în urma unei bătălii¹².

I.1. Funcții

Mult mai plauzibil este ca acest termen să fi desemnat generic persoane cu ocupații diverse, care urmau armata, vânzând soldaților diverse mărfuri, cu predilecție diverse alimente. Acest sens, de comerciant, apare la Ammianus Marcellinus¹³, dar și la Hirtius – *lixae mercatoresque, qui plaustriis merces portabant*¹⁴. În plus, Ammianus Marcellinus realizează o corelație între *lixae* și prepararea mâncării. Conform acestuia, Ampelius, în calitate de *praefectus Urbi* între 371–372 p. Chr., dorind să îndrepte moravurile, a ordonat ca nici un local în care se servea vin să nu se deschidă înainte de ora patru și nici o *lixa* să nu ofere mâncare gătită¹⁵. În același registru ar putea fi interpretată relatarea lui Sallustius care amintește că Mettelus, după ce a sosit în Numidia pentru a lupta cu Iugurtha, a îndepărtat indolența printr-un ordin, potrivit căruia nimeni nu mai avea voie să vândă pâine sau altă mâncare gătită în interiorul taberei, iar *lixae*–lor li s-a interzis să urmeze armata¹⁶. Și Festus îi definește pe *lixae* ca fiind persoane care urmează armata în căutarea profitului – *quaestus gratia*¹⁷. De asemenea, când în anul 16 p. Chr. uzurpatorul Catualda îl răstoarnă pe regele marcoman Maroboduus găsește în palatul acestuia un număr important de *lixae* și *negotiatores* din provinciile romane ajunși acolo grație privilegiilor comerciale, din dorința de a obține un profit ridicat¹⁸.

Probabil, bunurile pe care *lixae* le comercializau proveneau și din jaf. Astfel, Titus Livius referindu-se la campania din Liguria menționează că zona era săracă, obligându-i pe soldați la o viață simplă și oferindu-le o pradă redusă. În consecință, nici un *lixa* nu îi însoțea¹⁹. Într-un alt pasaj al operei lui Sallustius, pentru a se ilustra dezordinea desăvârșită din armata lui Postumius Albinus din Numidia în 109 a.Chr., se afirmă că *lixae* și soldații au mărșăluit împreună zi și noapte și în incursiunile lor au devastat ținutul, au atacat fermele și s-au întrecut

⁹ Nonius Marcellus, *De compediosa doctrina ad filium*, 48, 17.

¹⁰ Isidor din Sevilla, *Etym.*, s.v. *lixones*.

¹¹ Festus, *De verborum significatu*, 4, 116.

¹² Pentru întreaga problematică vezi Cagnat 1904, 1279; Grosse 1926, 929–930; Barbieri 1964, 1426–1427; von Petrikovitz 1980, 1027–1035; Neumann 1979, 699; Feig Vishnia 2002, 265–272; Thorburn 2003, 47–61; Wierschowski 1984, 112–121; Schlippschuh 1987, 20–21; Kissel 1995, 50–53; Roth 1999, 230–231, 270–271.

¹³ Ammianus Marcellinus, 28, 4, 1.

¹⁴ Hirtius, *B. Afr.*, 75.

¹⁵ Ammianus Marcellinus, 28, 4, 2.

¹⁶ Sallustius, *Iug.*, 45, 2.

¹⁷ Festus, *Etym.* s.v. *lixa*.

¹⁸ Tacitus, *Ann.*, 2, 26.

¹⁹ Titus Livius, *Ab Urbe Cond.*, 39, 1,7.

în o obține prăzi extraordinare constând în vite și sclavi, pe care le-au schimbat pentru vin de import și alte obiecte de lux²⁰.

Delimitarea lor în raport cu *negotiatores* sau *mercatores* pare la o analiză superficială redundantă din moment ce toți se ocupau cu comerțul. Totuși, *lixae* pot fi considerați mai degrabă negustori cu un statut special, aceștia fiind agreeți de armată. De altfel, o serie de inscripții funerare militează pentru atașarea formală a acestora la trupele romane: prima, descoperită la Colonia Ulpia Noviomagus în Germania Inferior, îl menționează pe *Aurelius Flavii f(ilius) Flavinus, lixa ann(or)um XVIII*, activând pe lângă *Legio X Gemina* în care servise și tatăl său Flavius. La Carnuntum (Pannonia Superior), în secolul I p.Chr., la începutul domniei lui Claudius, este atestat *C(aius) Aemilius, C(ai) f(ilius), Fab(ia) Pata(vio) Lixa an(norum) XXV*²¹, un comerciant din canabele legiunii XV Apollinaris²². O altă inscripție, din Siria îl menționează pe *M(arcus) Titius Lixa*, de pe lângă *cohors III Thracum Syriaca*²³, editorul considerând că *Lixa* ar fi un cognomen, dar ulterior își va corecta lectura inițială, prezentând o nouă variantă: *M(arcus) Titius lixa coh(ortis) III Thracum Syriac(ae), vixit annos XL*²⁴. În sfârșit, la Oescus apare *L(ucius) Freius, L(ucii) l(ibertus), F(austus), lixa leg(ionis) V (Macedonicae)*²⁵, care poate fi plasat în această zonă în perioada în care această legiune și-a avut garnizoana aici, cel mai probabil după anul 71 p. Chr.

Exceptând sursele epigrafice, aprovizionarea militarilor cu alimente de la aceste categorii de comercianți este susținută de numeroase surse narrative. De exemplu, în contextul revoltei lui Iulius Civilis din 69 p. Chr, comandantul castrului de la Vetera ia măsura dărâmării clădirilor comercianților care se dezvoltaseră într-o veritabilă așezare²⁶.

Perceperea *lixae*-lor ca elemente care perverteau moravurile soldaților romani se regăsește și la alți autori care afirmă că aceștia urmează trupele doar pentru a câștiga bani, însă nu fac parte din armată (*extra ordinem sunt militiae*)²⁷ și nu țin cont *nici de tribun, nici de general: nu încearcă decât să câștige prin tot felul de mijloace bune sau rele. Aceștia corup soldații pentru că nu au arme, nu se bucură de încredere și nu au curaj să atace inamicul*²⁸. De altfel, adjectivul *semilixa* desemna soldații răzvrățiți. Din cauza acestei conduite nu erau admiși în tabără, ci în cel mai bun caz, li se permitea să se instaleze în apropiere de *porta decumana* în partea opusă frontului, iar în cel mai rău caz chiar li se interzicea să urmeze armata: *ne lixae sequerentur exercitum*²⁹.

I.2. Statut

În ceea ce privește statutul lor, deși apar de multe ori în corelație cu *calones*, care erau sclavi ai soldaților, *lixae* erau fără îndoială oameni de condiție liberă. În sprijinul acestei conjecturi militează faptul că un *lixa* putea avea calitate de martor în Senat, privilegiu al oamenilor liberi³⁰. Mai mult, Ammianus Marcellinus face o distincție clară între *lixae* și sclavi³¹, iar în Codex Theodosianus *lixae* apar în mod expres ca *homines condicionis ingenuae*³². De

²⁰ Sallustius, *Iug.*, 44, 5.

²¹ CIL III 11259.

²² Ivanov 1990, 134.

²³ AE 1980 887 = AE 1990 1012 = Speidel 1980, 146–148.

²⁴ Speidel 1981, 272.

²⁵ AE 1990 862.

²⁶ Tacitus, *Hist.*, 4, 22, 1.

²⁷ Festus, *De verborum significatu*, 103.

²⁸ Cf. Suidas s.v. λειξαι.

²⁹ Sallustius, *Iug.*, 45, 2.

³⁰ Titus Livius, *Ab Urbe Cond.*, 31, 49, 11.

³¹ Ammianus Marcellinus, 28, 2, 13.

³² *Cod. Theod.*, 7, 1, 10.

asemenea, în 367 p. Chr. Valentinian I emite un edict către Iovinus, *magister equitum*, în care se stipula că foarte mulți soldați iau cu ei adesea oameni născuți liberi, pretinzând că sunt rude sau *lixae*³³. Această uzanță nu pare circumscrisă doar secolului al IV-lea p. Chr., o situație similară fiind semnalată mult mai timpuriu, într-o inscripție funerară de la Ulpia Noviomagus de la sfârșitul secolului I p. Chr. menționându-se trei bărbați care aparent au murit în aceeași bătălie: doi frați, soldați ai legiunii X Gemina și fiul de 18 ani al fratelui mai mare, care era *lixa*³⁴.

Interferența civililor cu armata nu se rezumă doar la cazul romanilor, ci poate fi întâlnită și în cadrul altor armate: Frontinus îi menționează în cadrul armatei ateniene³⁵, Curtius Rufus se referă de mai multe ori la *lixae calonesque* când descrie armata persană³⁶, Iustinus înregistrează prezența bucătarilor și a brutarilor printre *lixae* care urmau armata lui Antiochus al III-lea în campania împotriva parților³⁷, iar Orosius îi amintește la rândul său chiar în armata parților³⁸. Totuși este imposibil de stabilit dacă acești autori descriu un corp având caracteristici similare cu *lixae* sau adaptează aceste realități la cunoștințele lor. Faptul că aceștia reprezentau o realitate mai degrabă romană poate fi susținut de lipsa unui sinonim în limba greacă, Suidas folosind transliterația grecească a termenului: *λεῖξαι*.

II. Calones

În sursele narrative antice, în corelație cu prima categorie, prezentată anterior, se întâlnește și o alta, *calones*, diferențiată însă fundamental de *lixae* prin statutul social, aceștia fiind sclavi ai soldaților, deținuți cu titlu privat sau aparținând statului³⁹. De altfel, condiția servilă rezultă în mod explicit dintr-un pasaj al lui Tacitus care menționează că numărul lor era mai mare decât cel al sclavilor *lixae*–lor⁴⁰.

II.1. Funcții

II.1.1. Funcții logistice

Și în cazul lor, ca și pentru *lixae*, s-a urmărit decelarea funcției pe baza etimologiei termenului care îi desemnează și care ar fi provenit de la grecesul *καλά*⁴¹. Acești *calones* au fost așadar puși în legătură cu strângerea lemnului necesar pentru foc sau pentru realizarea valului din jurul taberei. Elocventă este mărturia lui Titus Livius care îi prezintă cărând lemne pentru val⁴². La Zela, în 47 a. Chr, Caesar a ordonat sclavilor armatei să care materialele necesare pentru ridicarea fortificației, pentru ca nici un soldat să nu părăsească munca de fortificare⁴³. Același rol este confirmat și de Frontinus, deși cu referire la armata macedoneană, care spune că aceștia cărau frânghii și roți de moară⁴⁴.

La alți autori antici, *calones* apar ca fiind persoanele care adunau grâul⁴⁵. Într-adevăr Caesar amintește o *frumentatio* întreprinsă de Quintus Cicero în 53 a. Chr la care iau parte și *calones*⁴⁶, iar un scoliast al lui Horațiu nota că unii considerau că termenul *calo* derivă de la

³³ *Ibidem*.

³⁴ CIL XIII 8732: Aurelius T. f. Gal./ Flavos Gal. mil. leg. X/ gem. ann. XL stip XVIII/ et M. Aurelius T. f./ Gal. Festus Callag./ ann. XXXVIII stip. XVII/ et Aurelius Flavi f./ Flavinus lixa ann./ XVIII hic siti sunt/ S. v. t. I. H. f. c.

³⁵ Frontinus, *Str.*, 2.1.6.

³⁶ Curtius Rufus, *Hist. Alex Mag.*, 8, 4, 13; 3, 3, 25; 6, 8, 23.

³⁷ Iustinus, *Epit.*, 38, 10, 2.

³⁸ Orosius, *Hist. adv. Pag.*, 2, 41.

³⁹ Speidel 1989, 239–247; Roth 1999, 93–101.

⁴⁰ Tacitus, *Hist.*, 2, 87, 2.

⁴¹ Festus, s.v. *calo*.

⁴² Titus Livius, *Ab Urbe Cond.*, 23, 16, 8.

⁴³ Hirtius, *B. Alex.*, 73.

⁴⁴ Frontinus, *Str.*, 4.1.6.

⁴⁵ Frontinus, *Str.* 3,2,9; Caesar, *B. Gall.*, 6, 36; Ammianus Marcellinus, 22, 2, 8.

⁴⁶ Caesar, *B. Gall.*, 6, 36.

kalendae, prima zi a lunii, când soldații își primeau rația de grâu⁴⁷. De asemenea, la Caesar *calones* mai apar amintiți cu ocazia unor *pabulationes* în timpul campaniilor contra bellocivilor din 51 a. Chr.⁴⁸

În timpul campaniei lui Caesar din 49 a. Chr., când romanii se confruntă cu o acută criză de provizii, acesta ia hotărârea de a rechiziționa vite din satele hispanice și îi trimite pe *calones* să le aducă⁴⁹. Totuși, cel mai frecvent, *calones* apar asociați cu animalele de povară și implicit cu bagajele armatei. Același autor ne transmite că un atac asupra proviziilor sale s-a soldat cu moartea unor *calones* și a unor animale de povară⁵⁰, iar Titus Livius afirmă că din tabăra lui Valerius de la Suessula lipseau *calones*, caii și animalele de povară⁵¹. Tot în această arie se înscrie și una din scrisorile de la Vindolanda, în care se menționează că armata romană beneficia de sclavi care îngrijeau animalele⁵².

Cel mai probabil este că aceștia își desfășurau activitatea în toate domeniile logisticii, eliberând soldatul de o serie de sarcini și oferindu-i astfel o disponibilitate militară mai mare. Funcția minimală a acestor *calones* era de a păzi bagajele soldaților în timpul luptelor și al marșului, rol confirmat și de Vegetius⁵³, dar această datorie se dovedea adesea complexă, dacă avem în vedere descrierea manevrelor pe care le-au executat aceștia în timpul bătăliei din vara lui 52 p. Chr., ceea ce dă măsura disciplinei lor⁵⁴. Paza bagajelor nu reprezenta însă singura atribuție a sclavilor, pentru că aceștia însoțeau soldații la exerciții și realizau toate lucrurile care reprezentau îndatoririle curente ale unui sclav domestic.

II.1.2. Funcții militare

Chiar dacă aceste grupuri sunt considerate a fi personal necombatant, totuși, dictat de necesități, ele puteau avea unele roluri în desfășurarea propriu-zisă a luptei. Cel mai adesea, aceștia strigau împreună cu soldații pentru a-i înspăimânta pe inamici⁵⁵.

O altă manevră executată de *calones* este cea din timpul unei lupte cu samniții, când, la ordinul comandantului, aceștia au tras pe pământ crengi pentru a ridica praful și a simula astfel un atac al cavaleriei⁵⁶. Într-o manieră asemănătoare ar fi procedat și Marius, care în timpul luptei de la Aquae Sextiae din anul 102 a. Chr. i-ar fi înarmat pe *lixae* și pe *calones* și le-ar fi ordonat să încalce pe animale de povară pentru a crea impresia unei cavalerii mai numeroase⁵⁷.

În opera sa autobiografică, Caesar îi prezintă pe *calones* ca făcând parte *de facto* din armată. De exemplu, în bătălia de la Thapsus, locuitorii care încercau să-și ajute propria armată au fost respinși cu pietre și sulite de către sclavii lasați în tabără – *a servitiis puerisque, qui in castris erant, lapidibus pilisque*⁵⁸. De altfel, rolul lor combativ este prezentat mult mai explicit la Cassius Dio care afirmă că aceștia au reușit să salveze tabăra lui Macrinus în 217 p. Chr. de atacul parților⁵⁹. Ca un eveniment extraordinar apare și ajutorul oferit de către *lixae* la apărarea castrului de la Vetera și Bonna în timpul revoltei lui Iulius Civilis în 69 p. Chr.⁶⁰. Mai mult chiar,

⁴⁷ Porphyrius, *ad Hor. Sat.*, 1, 2, 44.

⁴⁸ Caesar, *B. Gall.*, 7, 20; 8, 10.

⁴⁹ Caesar, *B. Civ.*, 1, 51.

⁵⁰ Caesar, *B. Civ.*, 1, 52.

⁵¹ Titus Livius, *Ab Urbe Cond.*, 7, 37.

⁵² *Tab. Vindol.*, II, 180.

⁵³ Vegetius, *Epit.*, 3, 6, 2.

⁵⁴ Caesar, *B. Gall.*, 7, 67, 3.

⁵⁵ Frontinus, *Str.*, 2, 4, 8; Titus Livius, *Ab Urbe Cond.*, 23, 16, 8; 40, 28, 3.

⁵⁶ Titus Livius, *Ab Urbe Cond.*, 10, 41, 6.

⁵⁷ Frontinus, *Str.*, 2, 4, 6.

⁵⁸ Hirtius, *B. Afr.*, 85, 1–2.

⁵⁹ Cassius Dio, 78, 265.

⁶⁰ Tacitus, *Hist.*, 4, 20, 22.

Flavius Iosephus considera că trăind alături de soldați și asistând la exercițiile lor deveniseră asemănători acestora, fiindu-le însă inferiori în îndemânare și valoare⁶¹.

Vegetius afirma că sclavii răniți sau înspăimântați puteau răspândi dezordinea în rândurile armatei și în consecință romanii au conferit și sectorului bagajelor armatei o organizare militară, celor mai experimentați dintre *calones* dându-li-se comanda a până la 200 de animale de povară și a altor sclavi, precum și steaguri, pentru a ușura astfel depozitarea bagajelor⁶². Același autor întrevedea necesitatea ca și sclavii să fie învățați să înoate în eventualitatea traversării unor râuri pe teritoriul inamic⁶³.

O altă problemă controversată este dacă acești sclavi militari erau sau nu înarmați. Sursele prezintă aceste informații antagonic. Motivul pentru care sclavii călăreților apar înarmați este lesne de înțeles. Pe de o parte purtau armele de rezervă ale stăpânului, aceștia fiind adesea înfățișați purtând mai multe sulite sau fiind amintiți, de pildă, de Cassius Dio ca ὑπασπιστάι, cu sensul de purtători de scuturi, dar, pe de altă parte, echipamentul militar, cu deosebire cel defensiv era necesar pentru propria protecție.

Cu privire la sclavii infanteriștilor, este foarte probabil ca inițial, în perioada republicană, aceștia să nu fi fost înarmați. În acest sens, mărturie stau pasajele autorilor antici. Astfel, Titus Livius face referire la *turba calonum* care aruncă cu pietre în cartaginezi la Baecula în 208 a.Chr⁶⁴. Spre sfârșitul secolului al II-lea a.Chr, putem surprinde deja o schimbare. În descrierea campaniei lui Marius împotriva teutonilor, Plutarh amintește că în momentul în care sclavii s-au îndreptat spre un râu pentru a se aproviziona cu apă, au luat cu ei și topoare, săbii și lăncii⁶⁵. Caesar scrie că în bătălia de la Sambre din 57 a. Chr, văzând panica belgilor, îi atacă pe aceștia deși erau *inermes*, termen ce face referire mai probabil la faptul că erau ușor înarmați. Exceptându-i pe *calones*, unde se poate observa o treptată supunere rigorilor disciplinei militare și chiar înarmarea lor, mai ales după ce armata romană se permanentizează, se poate observa că și *lixae* sau alte categorii de civili sunt utilizați ca forță militară în situații extreme. Astfel, Calpurnius Piso, în lupta sa cu Germanicus pentru controlul Siriei în anul 19 p. Chr, i-ar fi înarmat pe *lixae*⁶⁶, iar în timpul atacului batavilor asupra Bonnului, în 69 p.Chr, Herrenius Gallus i-a înarmat pe *lixae* și pe țărani (*pagani*), Tacitus caracterizând ambele grupuri ca lipsite de curaj – *ignava*, dar dând dovadă de îndrăzneală până în momentul în care întâlneau efectiv un pericol⁶⁷.

Sursele grecești prezintă la rândul lor două categorii distincte de sclavi. Onasander îi împarte în ψιλοί și ἀνοπλοι – persoane neînarmate. Și alți autori identifică un grup cu atribuții pur logistice, dar și un altul mai belicos: σκηνοφύλακες, cei ce păzesc corturile militarilor și θεραπόντες, însoțitori la Plutarh⁶⁸, ὑπασπιστάι sau purtătorii de scuturi și σκευοφόροι, purtătorii de bagaje la Cassius Dio⁶⁹.

Deși erau considerați personal necombatant, dat fiind faptul că trăiau în proximitatea armatei și uneori chiar erau considerați o ultimă rezervă a acesteia, atât *lixae*, cât și *calones* puteau să se confrunte cu situații care le puneau viața în pericol, de multe ori acestea dovedindu-se chiar fatale. Conform mărturiilor narrative, deși cifrele în mod sigur sunt exagerate, la

⁶¹ Flavius Iosephus, *B. Iud.*, 3, 69.

⁶² Vegetius, *Epit.*, 3, 6.

⁶³ Vegetius, *Epit.*, 1, 10.

⁶⁴ Titus Livius, *Ab Urbe Cond.*, 27, 18, 12.

⁶⁵ Plutarh, *Mar.*, 19, 1.

⁶⁶ Tacitus, *Ann.*, 2, 78.

⁶⁷ Tacitus, *Ann.*, 4, 20.

⁶⁸ Plutarh, *Pomp.*, 72, 3.

⁶⁹ Cassius Dio, 79, 26, 6.

începutul războiului cu Mithridate ar fi fost masacrați 80.000 de comercianți romani și italici⁷⁰. Hirtius menționează cum un elefant rănit se prăbușește și ucide un *lixa* din tabăra lui Caesar. De asemenea, Marcus Antonius ar fi pierdut un sfert din soldați, dar și o treime din sclavii care îi urmau armata⁷¹. Titus Livius relatează și el pierderea unui număr mare de *calones* după ce un grup de traci au atacat bagajele unui coloane militare⁷². Acest lucru se explică prin faptul că în timpul marșului, *lixae* și *calones* se aflau în zona bagajelor, care constituia cea mai vulnerabilă parte a coloanei. De altfel, Ammianus Marcellinus afirmă că împăratul Iulian Apostatul și-a poziționat bagajele, pe *calones* și ceilalți însoțitori neînarmați între două corpuri de armată pentru a nu fi răpiți, cum se întâmplă adesea⁷³.

Viața le putea fi primejduită însă și ca rezultat al propriilor acțiuni, pentru că în dorința de a jefui teritoriile pe care le străbăteau se îndepărtau de sub protecția armatei, devenind vulnerabili. De exemplu, Titus Livius nota că locuitorii din Astapa îi capturau pe soldații, dar și pe *lixae* și *calones* care se îndepărtau de armată⁷⁴.

II.3. Efectiv

În ceea ce privește efectivul sclavilor, chiar dacă aprecierile antice pot fi considerate exagerate, numărul lor trebuie să fi fost cu adevărat ridicat, din moment ce erau folosiți pentru a crea impresia unei armate mai numeroase. Frontinus relatează că în timpul celui de-al doilea război punic, Claudius Marcellus, temându-se că în toiul luptei s-ar putea învedera numărul mic al forțelor sale, a ordonat ca *lixae*, *calones* și cei ce urmau tabăra (*sequellae*), indiferent de categoria din care făceau parte, să se amestece cu armata⁷⁵. Integrarea lor în rândul soldaților, ca o diversiune, pentru a crea impresia unei armate augmentate, dovedește că numărul lor nu era unul neglijabil.

Pentru o perioadă mai veche se poate aminti un fragment al lui Valerius Antias, citat de Titus Livius⁷⁶ și Orosius⁷⁷, unde se afirmă că la sfârșitul secolului al II-lea a. Chr. într-o luptă cu cimbrii, au fost uciși 80.000 de soldați și 40.000 de *calones* și *lixae*.

Conform altor mărturii narrative, numărul personalului necombatant îl putea chiar depăși pe cel al soldaților. Astfel, Vitellius ar fi mărșăluit spre Roma însoțit de 60.000 de oameni și de un număr și mai mare de sclavi – *sexaginta milia armatorum sequebatur, licentia corrupta; calonum numerus amplior*⁷⁸, situație similară cu cea de la intrarea în Cremona – *Quadragenta armatorum milia inrupere, calonum lixarumque amplior numerus*⁷⁹. Fără îndoială, cifrele prezentate în aceste exemple sunt exagerate și foarte probabil în rândul lor erau incluși și sclavii privați, precum și celelalte categorii de civili care urmau armata. De altfel, Quintilianus realiza o comparație extrem de plastică între poezia care avea numeroase epitete și armata care era însoțită de numeroși *lixae*, care îi dublau efectivul, dar nu și puterea⁸⁰.

Pentru mănarea animalelor de povară și pentru transportul echipamentului și al proviziilor, L. Peddie apreciază ca ar fi fost necesar un număr de 1000 de sclavi pe legiune, mai exact un sclav pentru fiecare animal⁸¹. Această estimare pare însă forțată, întrucât experiența

⁷⁰ Titus Livius, *Per.*, 78; Appian, *Mith.*, 4, 22–9; Plutarh, *Sulla*, 11; Cassius Dio, 31–35.

⁷¹ Velleius Paterculus, *Hist. Rom.*, 2, 82, 3.

⁷² Titus Livius, *Ab Urbe Cond.*, 38, 41, 3.

⁷³ Ammianus Marcellinus, 24, 1, 4.

⁷⁴ Titus Livius, *Ab Urbe Cond.*, 28, 23, 3.

⁷⁵ Frontinus, *Str.*, 2, 4, 8.

⁷⁶ Titus Livius, *Ab Urbe Cond.*, 67, 8.

⁷⁷ Orosius, *Hist. adv. Pag.*, 5, 16, 3.

⁷⁸ Tacitus, *Hist.*, 2, 87.

⁷⁹ Tacitus, *Hist.*, 3, 33.

⁸⁰ Quintilianus, *Inst.*, 8, 6, 42.

⁸¹ Peddie 1994, 52.

practică, precum și studiul comparativ în relație cu armatele moderne care utilizau animalele de povară în aceleași scopuri ca și cea romană dovedește că mai multe animale de povară puteau fi mânate de un singur om. Mult mai plauzibil pare un raport de 4:1 între personalul combatant și cel necombatant, rezultând astfel la nivel teoretic un efectiv al sclavilor de 1200 pentru o legiune de 4800 de oameni – 120 pentru o cohortă, 20 pentru o centurie și 2 pentru un *contubernium*⁸². Păstrând proporțiile putem considera că prima cohortă dublă a legiunii imperiale era deservită de 240 de *calones*.

Deși, după cum se poate observa, pentru sclavii infanteriștilor nu se poate stabili cu certitudine un număr fix, în schimb pentru cei ai cavaleriștilor se pot opera unele deducții, deoarece probabil fiecare beneficia de serviciile unui sclav. Mărturie în acest sens stau stelele funerare datate în perioada Flaviilor din Germania Inferior, unul dintre registre având întotdeauna figurat un sclav care aduce calul stăpânului său⁸³. Astfel, Frontinus afirmă că fiecare cavalerist avea câte un *calo*, în timp ce infanteriștii aveau fiecare câte zece – *equitibus non amplius quam singulos calones habere permisit, peditibus autem denis singulos*⁸⁴. Membrii gărzii imperiale vor beneficia de același tratament și în secolul al III-lea p. Chr., una dintre stelele lor funerare purtând chiar o inscripție a unuia dintre acești sclavi: *Et Quarto, lib(erto) eius supervixit dies XXI*⁸⁵, un indiciu clar al faptului că acest personaj fusese de condiție servilă. În mod evident, purtătorii de arme care aduceau caii sau urmau un călăreț (reprezențați pe diferite monumente funerare de cavaleriști) sunt sclavi. Totodată, un papir provenind de la Dura–Europos atestă dublarea rațiilor pentru călăreți (dar nu și pentru infanteriști), ceea ce ar putea însemna că în anul 219 p. Chr., guvernatorul dispusese hrănirea doar a sclavilor călăreților, rația excedentară fiind destinată evident hrănirii acestora⁸⁶.

Exceptându-i pe *calones*, care erau atașați armatei în mod oficial, se întâlnesc cazuri când în rândurile militarilor își fac simțită prezența și sclavi deținuți cu titlu privat. Astfel, când intră în Tarentum în 213 a. Chr., Gaius Livius era însoțit de sclavii săi⁸⁷. Appian menționează că la asediul ce a vizat Uttica, unul dintre ofițeri era însoțit de un sclav iberic⁸⁸. Plutarh menționează că suita celui de-al doilea Cato, *tribunus militum* în Macedonia în anul 67 a. Chr. cuprindea 15 sclavi, 2 oameni liberi și 4 *amici*⁸⁹. În timpul traversării lui Caesar din Sicilia în Africa, unul dintre ofițerii săi, Caius Avienus, a încărcat o întreaga corabie numai cu bagajele și sclavii săi⁹⁰. Când Octavian organizează deplasarea dintre Italia și Grecia, premergătoare luptei de la Actium, acesta limitează numărul sclavilor personali ai ofițeriilor săi⁹¹, iar Tacitus ne informează că soldații răzvrățiți în 14 p. Chr. torturează sclavii comandantului Iunius Blaesus⁹².

Sursele epigrafice se dovedesc a fi parcimonioase în privința acestui aspect. Unul dintre centurionii legiunii a V–a Macedonica este însoțit în timpul războiului partic de doi sclavi⁹³, iar un centurion al legiunii a XVI–a Gallica de la Mogontiacum deține și el un sclav⁹⁴. Dintr-o scrisoare a unui centurion de la Vindolanda, în care acesta cerea diferite articole de

⁸² Roth 1999, 354–358.

⁸³ Galsterer, Galsterer 1975, nr. 246, 247, 253, 255, 256.

⁸⁴ Frontinus, *Str.*, 4,1,6; Hyginus, *De mun. cast.*, 5, 30: fiecare legiune avea câte 533 *vexillarii* pentru *impedimenta*; von Petrikovitz 1975, 47.

⁸⁵ CIL VI 3304.

⁸⁶ P. Dura 100 = CLA VIII 355.

⁸⁷ Polybios, *Hist.*, 8, 30, 6.

⁸⁸ Appian, *Pun.*, 5, 30.

⁸⁹ Plutarh, *Cat. Min.*, 9, 2.

⁹⁰ Hirtius, *B. Afr.*, 54.

⁹¹ Cassius Dio, 50, 11, 6.

⁹² Cassius Dio, 57; 4, 2.

⁹³ Mitford 1988, 167–177, nr. 9; Strobel 1988, 39–42.

⁹⁴ CIL XIII 11836.

îmbrăcăminte pentru sclavii săi, reiese că respectivul se bucura de serviciile a aproximativ șase–șapte astfel de persoane⁹⁵. Un alt centurion avea nu mai puțin de nouă sclavi⁹⁶. Un *subcornicularius tribuni* deținea trei *vernae*⁹⁷, iar un alt sclav este atestat în proprietatea unui *aquilifer*⁹⁸.

Piatra de mormânt a unui *servus* deținut de un soldat din trupele de *equites singulares Augusti*, descoperită la Apamea, în Siria, denotă faptul că sclavii își urmau stăpânul în campanie⁹⁹. La fel se pare că este cazul și cu doi sclavi care își găsesc sfârșitul alături de stăpânul lor, un centurion, la Pădurea Teuturgică¹⁰⁰.

II.4. Modul de obținere al sclavilor

Modul de obținere a acestor sclavi de către armată este divers: cumpărare, rechiziționarea (cum procedează Scipio Africanul în 209 a. Chr., care obține astfel 2000 de sclavi¹⁰¹) sau chiar prin daruri, cum se întâmplă în 129 p. Chr., când cappadocienii trimit sclavi pentru uzul armatei împăratului Hadrian¹⁰².

Foarte uzuală era probabil însă aducerea lor de acasă. Astfel, un edict din anul 326 p. Chr. permitea celui care aducea doi cai sau un cal și un sclav să se înroleze direct cu gradul de *circitor*¹⁰³. În favoarea acestei idei vin și numeroasele cazuri de sclavi care aveau aceeași naționalitate cu stăpânul lor. Astfel, un african împreună cu sclavul său sunt cunoscuți la Cemenelum¹⁰⁴, un iranian cu sclavul său la Mainz¹⁰⁵, iar între *equites singulares Augusti* întâlnim la Roma un Marsacus, un Batavus, un Helvetius, sau un Noricus¹⁰⁶. De asemenea, Mauricius afirma că de multe ori sclavii militari erau copiii sau alte rude ale soldaților¹⁰⁷.

Deși legionarii romani erau deprinși să își care singuri echipamentul și proviziile pentru trei zile (*sarcina*), acestea având o greutate considerabilă, motiv pentru care ajung să fie denumiți ironic prin sintagma „măgarii lui Marius”, s-a învederat necesitatea unor persoane specializate în transportul corturilor, a rațiilor suplimentare de hrană, dar și a echipamentul militar voluminos.

Armata romană nu dispunea de unități de suport logistic independente, formate din necombatant și în consecință acest rol îl vor juca sclavii militarilor – *calones*.

Rolul lor însă nu se rezuma doar la îndatoririle enumerate mai sus, ci activitatea lor incumba nenumărate alte sarcini logistice, eliberând soldatul de muncile inutile și conferindu-i astfel o disponibilitate mai mare pentru rolul său fundamental – lupta.

Exceptând sclavii, sursele menționează și o altă categorie de civili – *lixae*, cu ocupații diverse, dar cel mai adesea amintiți în legătură cu vânzarea de alimente. Aceștia se diferențiau de alte categorii de comercianți prin atașarea formală la una dintre trupele romane, mărturie în acest sens stând descoperirile epigrafice.

Deși funcțiile acestor două grupuri puteau fi complementare, fapt ce ar explica și frecvența lor alăturare în sursele narrative (*lixae calonesque*), diferența fundamentală era reprezentată fără îndoială de statutul social.

⁹⁵ *Tab. Vindol.*, II, 255.

⁹⁶ CIL III 8143 = IMS II 325.

⁹⁷ CIL VI 3596.

⁹⁸ CIL XIII 8649.

⁹⁹ Speidel 1980, 146.

¹⁰⁰ CIL XIII 8648 = ILS 2224.

¹⁰¹ Polybios, *Hist.*, 10, 17, 9.

¹⁰² K–H. Welwei 1988, 105–106.

¹⁰³ *Cod. Theod.*, 7, 22, 2.

¹⁰⁴ CIL V 7895.

¹⁰⁵ Selzer 1988, nr. 91.

¹⁰⁶ Speidel 1994, nr. 691, 692, 695, 696, 703.

¹⁰⁷ Mauricius, *Strat.*, 5, 1.

Nu numai că *lixae* și *calones* ofereau o varietate de bunuri și servicii soldaților, dar puteau fi folosiți și într-o manieră tactică, cu precădere pentru a înșela adversarul cu privire la efectivul real al trupelor.

BIBLIOGRAFIE

- Barbieri 1964** — G. Barbieri, *Lixa*, DEAR IV, 1426–1427.
- Cagnat 1904** — R. Cagnat, *Lixa*, DA III, 1279.
- Feig Vishnia 2002** — R. Feig Vishnia, *The Shadow Army: The Lixae and the Roman Legions*, ZPE 139, 265–272.
- Galsterer, Galsterer 1975** — B. Galsterer, G. Galsterer, Die römischen Steininschriften aus Köln, Köln.
- Grosse 1926** — R. Grosse, *Lixa*, Realencyclopädie der Classischen Altertumswissenschaft XIII, col. 929–930.
- Ivanov 1990** — R. Ivanov, *Lixa Legionis V Macedonicae aus Oescus*, ZPE 80, 131–136.
- Kissel 1995** — Theodor Kissel, Untersuchungen zur Logistik des römischen Heeres in den Provinzen des griechischen Ostens (27 v.Chr. – 235 n.Chr.), St. Katharinen.
- Mitford 1988** — T. B. Mitford, *Further Inscriptions from the Cappadocian Limes*, ZPE 71, 167–178.
- Neumann 1979** — A. Neumann, *Lixa*, Der Kleine Pauly, München III, 699.
- Peddie 1994** — J. Peddie, *The Roman War Machine*, Conshohocken.
- von Petrikovitz 1975** — H. von Petrikovitz, Die Innenbauten römischer Legionslager während der Prinzipatszeit, Opladen.
- von Petrikovitz 1980** — H. von Petrikovitz, *Lixae*, Limes 12 Stirling, 1027–1035.
- Schlippschuh 1987** — O. Schlippschuh, Die Händler im römischen Kaiserreich in Gallien, Germanien und in den Donauprovinzen Raetien, Noricum und Pannonien, Amsterdam.
- Roth 1999** — J. P. Roth, *The Logistics of the Roman Army at War*, Leiden, Boston, Köln.
- Selzer 1988** — W. Selzer, Römische Steindenkmäler. Mainz in römischer Zeit, Mainz.
- Speidel 1980** — M. P. Speidel, *Lixa of the Third Thracian Cohort in Syria: A New Inscription*, ZPE 38, 146–148.
- Speidel 1989** — M. P. Speidel, *The Soldiers` Servants*, Ancient Society 20, 239–247.
- Speidel 1994** — M. P. Speidel, Die Denkmäler der Kaiserreiter. Equites singulares Augusti, Köln.
- Strobel 1988** — K. Strobel, *Ein neues Zeugnis für die Truppengeschichte des Partherkrieges Trajans*, Epigraphica Anatolica 12, 39–42.
- Thornburn 2003** — J. E. Thornburn, *Lixae and calones: following the Roman Army*, Classical Bulletin Wauconda 79, 47–61.
- Welwei 1988** — K.–H. Welwei, Unfreie im antiken Kriegsdienst III. Rom, Stuttgart.
- Wierschowski 1984** — L. Wierschowski, Heer und Wirtschaft: Das römische Heer der Prinzipatszeit als Wirtschaftsfaktor, Bonn.